

KULTURNA KRAJINA SELŠKE DOLINE IN UMETNOSTNA
ARHITEKTURNA DEDIŠČINA

Kulturno krajino določajo poselitvene prvine v najširšem smislu. Pri tem gre tako za arhitekturo oziroma za kakorkoli zgrajene in sestavljene objekte kot za človekove posege v širši prostor narave, ki jo obdeluje in izkorišča na različne načine sebi v prid. Posegi v zemljo, v floro in favno, v vodo pa tudi v ozračje so na splošno področje varovanja naravne dediščine, medtem ko so materialni ostanki preteklih kultur predmet varovanja kulturne dediščine. Poleg naravnih prvin torej določajo kulturno krajino predvsem človekovi ustvarjalni posegi v prostor. Temeljni značaj jim dajejo zgradbe, ki služijo zaščiti in varnemu ter usklajenemu delovanju ljudi od prvinske družinske celice do širših oblik človeškega sodelovanja. Tako so v zgodovini nastale zgradbe, ki jih lahko tipološko razvrščamo po posameznih vejah človekovega dela. To so na primer hiše, gospodarska poslopja, graščine, cerkve, šole, vojašnice, telovadnice, tovarne itd. V zaključene skupine jih delimo tudi po gradivu, iz katerega so zgrajene; opeka, les, kamen, beton in podobno. Poleg tega so v raznih časih tipološko istovrstni objekti oblikovani različno, kar je plod stilnih menjav. Hkrati se seveda tudi v istem času na njih pojavljajo različice, vendar v okviru stila časa in prostora, kjer nastajajo. Da imata pri tem temeljno vlogo neprestani razvoj tehnologije, pogojen z razvojem proizvodnih sredstev, in stalni povratni učinek duhovne nadgradnje, je znano iz dialektičnih zakonitosti življenja.

Vedno je treba tudi upoštevati, da določajo geomorfološke oblike ter sestava tal in klimatski pogoji dežele ustrezen razvoj rastlinskega plašča in živalskega sveta. Človek, kot izkoriščevalec narave, ki sama skrbi za ravnovesje v celotni biosferi, jo podreja na najrazličnejše načine svojim namenom. To zavestno izkoriščanje človeka, ki uporablja ostali nezavedni svet v svojo korist, lahko tako preobrne utečene zakonitosti v naravi, da si z njim človek celo poslabša pogoje bivanja. Množični posek dreves v Istri za potrebe beneške republike, ki je zgradila mesto na vodi, je v stoletjih osiromašil pokrajino in poslabšal življenje domačinom. Nepremišljen, izkoriščevalski poseg tujca v naravo je prinesel podobne posledice kot težke naravne ujme ali nagle klimatske spremembe. Del koristi, ki jo ima človeška kultura kot skupni dedič Benetk, je torej zasnovan tudi na nepotrebnih žrtvah Istranov.

Taka kolonizatorsko izkoriščevalska politika se lahko izrazi tudi na manjšem prostoru, v drugih okoliščinah in v okviru lastnega naroda. Pojavlja se tudi v regijah in seže do temeljne celice, do družine. Nazorno jo izraža star ljudski rek »Bolni nosi zdravega, delovni redi lenuha«.

Na izraz krajine vpliva narava najbolj neposredno že z lastno geomorfološko oblikovanostjo. Tej naj bi se v glavnem podrejal vsak poseg vanjo. Človek je doslej posegal v naravo večinoma dovolj premišljeno, da si je zagotavljal

postopno spremembo okolja, ki je rojevalo tudi postopno spremembo ravnovesja, s tem pa tudi vedno znova izravnava nastala nasprotja. Tak način izrabe prostora lahko označimo kot organsko rast kulturne krajine in je tesno povezana z enakim pojavom v naseljih. Najbolj osredotočena oblika graditeljskih posegov človeka v prostor je mesto. Tudi tu lahko govorimo o organski rasti le takrat, če so spremembe postopne in zasnovane na spoštovanju podedovanih vrednot.

Narava je hkrati tudi vir in skladišče gradiv, ki jih človek uporablja za stavbe. Tudi tu je naša civilizacija s tehnološkim napredkom in z razvojem transporta prinesla v gradnjo bistvene spremembe. Rojevajo se vedno novi materiali in prevoz gradiv na velike daljave ni več ovira za njihovo množično uporabo.

Posamične naselitvene točke in skupine, od samotnih kmetij do zaselkov, vasi, trgov in mest so bile povezane s potmi, ki imajo staro zgodovino in potekajo mnogokrat še danes v prvotnih smereh. Transportu so bile namenjene in večkrat še vedno služijo tudi vodne poti. Hkrati je bila voda dolgo temeljni vir pogonske energije v obrtnih in drugih proizvodnih obratih, sicer pa sploh temeljni pogoj bivanja. Z uvajanjem novih virov energije, parnega pogona, elektrike, nafte, plina ter nazadnje jedrske energije, so se silno povečale možnosti produkcije, s tem pa tudi prenos energije. Nastali so novi sistemi povezav za vsakega od naštetih virov, pa tudi večji proizvodni okoliši in tovarniški kompleksi.

Temu pospešenemu razvoju novih gradiv, energije, transportnih poti in novih dejavnosti, kot so na primer rekreacija, turizem in podobno, so se pridružile še sodobne komunikacije, ki premostujejo svetovne razdalje v drobcu sekunde. Zunanji izraz teh dejstev so v prostoru nove ceste, železnice, elektrovi in daljnovodi, plinovodi, črpališča, čistilne naprave, antene, oddajniki in sprejemniki, trafopostaje, žičnice itd. Civilizacijska revolucija je segla s svojimi tipalkami praktično do slehernega človeka v najbolj odročnem kraju, če le želi uporabiti sodobno tehniko. In tako je nastal sistem nove povezovalne strukture, položen v naročje stare kulturne krajine.

Načrtovalno delo v spomeniški službi in v urbanizmu je izjemno kompleksno. V človeka tudi niso vsajene samo ustvarjalne sposobnosti, ampak hkrati še razdiralne težnje. Hkrati ljudje nimamo vedno pregleda nad celovitostjo dogajanja v družbi. Še več, manjkajo nam večkrat celo podatki o temeljnih danostih prostora, torej najpreprostejši zbir dejstev, predvsem pa temeljne prognoze. Zelo različne so tudi predstave o potrebi in koristnosti posamičnih dejavnosti oziroma objektov. Zato je pri vseh posegih v prostor in v okolje, ki ga ta oblika, potreben preudaren premislek. Ta je edini lahko podlaga za pretehtano odločitev, ki naj bo usmerjena v dolgoročno korist humanizacije vedno bolj razčlovečene civilizacije, saj napačna odločitev lahko obsodi cele generacije ljudi na bivanje v manjvrednem okolju.

Primerjalne prednosti prostora ne predstavlja le varianta, ki je izbrana v izločevalnem postopku pri usklajevanju različnih interesov. Te prednosti izraža tudi tako delovanje strokovnih in družbenopolitičnih skupin izvajalcev, ki temelji na nepodkupljivem etičnem odnosu do dela, do stroke in do podedovanih fer nastajajočih vrednot človeške družbe. Da so pri tem dolžnosti do teh nalog v samoupravnih socialistični ureditvi še posebej zahtevne, ni potrebno posebej utemeljevati. Jasno in dovolj določno jih opredeljuje ustava.

Naštevanje znanih dejstev je bilo potrebno zgolj zato, da bolj nazorno izstopi zapletena sestavljenost in obseg nalog, ki jih terjata varovanje naravne in kulturne dediščine.

Podedovana kulturna krajina Selške doline, ki so jo deloma že precej spremenili posegi zadnjih let, je z izjemo železarskih Železnikov stoletja temeljila na kulturno-krajinskem izrazu kmečke kulture. Ta je s svojimi tipičnimi oblikami kmečkih hiš, kozolcev, gospodarskih poslopij in do nedavnega tudi mlinov in žag pa z velikostjo in položajem cerkvenih zgradb ter z razširjenostjo znamenj, dajala temeljni pečat celoti. Ugotovimo lahko, da je z izjemo posamičnih odsekov naselij v obeh večjih središčih tak izraz v glavnem ohranila. Prevladujoči vtis daje pokrajini, če jo prekrizarimo po dolgem in počez, še vedno krajinsko izročilo kmečke kulture. Tega prav nič ne kazijo valjasti silosi, kot izraz novih možnosti kmečkega gospodarstva, ampak bolj vrsta drugih oblikovnih in lokacijskih zmot. Pospešena rast novih tovarn ob temeljni dolinski arterije med Selci in Železniki je seveda izzvala tudi vdor novih tipov zgradb, ki izvirajo iz sodobnih urbaniziranih mestnih okolij. Upravičenost posamičnih oblikovnih rešitev je vprašljiva, nekatere pa so v okolju izrazito nasilne. Slabih primerov ne bi smeli ponavljati. Tu seveda ne gre za preprečevanje razvoja posamičnih dejavnosti, ki pač terjajo nove tipe zgradb ter drugačno organizacijo dela, kar se izraža tudi v arhitekturi. Vendar je mogoče arhitekturo oblikovati bodisi tako, da se v okolje čimbolj nevsiljivo vključi ali pa tako, da s svojo poudarjeno obliko, barvo in strukturo gradiv iz okolja čimbolj izstopa. Posebno pozornost zaslužijo Železniki, seveda hkrati s Selci, ne samo zaradi bodočega razvoja, ampak predvsem zaradi ohranjenega arhitekturnega izraza stare železarske naselbine. Posebej izražena skrb za posamična naselja ali njihove dele pa seveda ne bi smela zavreti skrbi za oblikovni izraz adaptacij in nadomestnih gradenj v zaselkih ali na samotnih kmetijah.

S stališča širšega družbenega interesa, ki ima osnovo v ustavno zajamčeni pravici in dolžnosti vsakega občana, da uživa in varuje podedovane naravne in kulturne vrednote, ni posebnih dilem o smeri spomeniškovarstvene politike v okviru prostorskega načrtovanja.

Škodljiv je vsak poseg, ki neposredno uničuje spomeniško substanco objektov ali krni njihovo funkcionalno zaokroženost. Škodljiv pa je tudi vsak poseg, ki jih posredno po nepotrebnem prizadene z oblikovno, površinsko, barvno, tipološko in prostorsko oziroma lokacijsko neprilagojenostjo okolju. Prilaganje naravnim danostim pokrajine in večini podedovane stavbne strukture kulturne krajine je torej napotek za novo oblikovanje. Le redki posamični objekti globljega spominskega in idejnega značaja, na primer spomenik v Dražgošah, naj bi tudi z obliko ali z velikostjo na nov način zaznamovali naš čas.

Varstvena politika nima le omejevalnih prvin, ampak tudi pospeševalne, ki se izražajo v akcijah za obnovo kulturnih spomenikov oziroma arhitekturne dediščine. V naseljih so taki naporj smiselno vključeni v prenovitvene načrte,

Poseben del varstvenih prizadevanj predstavlja preventiva. Sem štejemo vso dejavnost, ki omogoča preprečiti napačne posege na kulturni dediščini, od neposrednih pravočasnih ukrepov v zvezi z varovanjem historične substance, do širših popularizacijskih akcij. Tudi skrb za izdelavo ustreznih tipskih načrtov in produkcijo starih gradiv sodi v ta sklop.

Tomaž nad Praprotnim (levo); Jarčje Brdo (desno)

Varovanje umetnostnih in urbanističnih ter ruralnih spomenikov kot krajinskih dominant je še posebej domena urbanista načrtovalca, ki naj naravne pogoje tal in podedovane oblike kulturne krajine dosledneje vključuje v načrtovalni proces. Opozorila posamičnih strok znotraj spomeniške službe in zunaj nje ne morejo nadomestiti humanistične vizije urbanista. Tej je pri oblikovanju prostora sam dolžan slediti. Varovanje in uveljavljanje širših in dolgoročnih interesov družbe nasproti kratkoročnim in ožjim interesom posamičnih uporabnikov prostora je seveda za urbaniste in varuhe kulturne in naravne dediščine trd posel. Še težavnejše pa je dosledno izvajanje že sprejetih načrtov ob razmeroma šibki nadzorni službi. Dobrodejni vpliv pred leti podrte črne gradnje na Godešiču je na Loškem že zdavnaj popustil. Vendar naj bi bila urbanistična politika predvsem pojasnjevalna in ne zastraševalna, seveda ob vsem spoštovanju zakonitosti. Samozaščitne mehanizme pri uveljavljanju sprejetih odločitev pa bo najbrž treba tudi na tem področju v sistem izvajanja in nadzora še vgraditi.

V kulturni krajini Selške doline, ki jo določajo poselitvene prvine v najširšem smislu, imajo umetnostni arhitekturni spomeniki pomembno mesto kot krajinske dominante. Cerkve so v naseljih redoma stilno najizrazitejše stavbe, ki se razločujejo od okoliških domov ne le po obliki, ampak tudi po višini. V celotni sliki vasi ali trga predstavljajo vrh silhete naselja. Tako dopolnjujejo zleknjeno podobo poselitvenega prostora v višino. Kmet ni imel potrebe, da bi funkcionalno razvijal svoje stavbe z več nadstropji navzgor. To je počel na utrjenih naravnih položajih fevdalec iz obrambnih in gospodovalnih razlogov. Zato je tudi cerkveni zvonik kot posebljena dominantna naselja ožje povezan s podobno funkcijo, vendar tokrat v službi kmeta in cerkve.

Zvonjenje je imelo poleg sakralnih funkcij tudi posebno signalno vlogo, opozarjalo je na bližajočo se nevihto in je bilo tudi znak za zbor vaščanov ob raznih nesrečah. Iz take rabe zvonov izvira izraz, da bije plat zvona. Pridružuje se mu prisposoba, da komu bije zadnja ura. Zvoniki so imeli, predvsem od baroka naprej, tudi na deželi uro, ki je redno oznanjala čas, tako delavcem na bližnjih poljih kot gospodinjam doma. Po bitju ure se je ravnala vsa kmečka soseska. Poldansko zvonjenje je prekinjalo naporna kmečka opravila in naznanjalo bližnje kosilo. Ves dan je bil skladno s kmečkim delavnikom tudi z zvonjenjem razdeljen v zaključene časovne enote, ki so sledile letnim časom oziro-

ma sončnemu zahodu. Kmečko delo je narekovalo in še terja tako povezavo dela z zemljo in živino, da traja delavnik od zore do mraka. Ob sejmskih dnevih, ob prošenjih in praznikih so dobili zvoki zvonov poskočno vesel izraz s pritrkavanjem. Povezanost vaščanov z domačimi zvonovi je bila pogojena s splošno opozorilno funkcijo zvonjenja, pri čemer se seveda prepleta z njihovo simbolno nalogo v službi religije.

Zvoniki torej niso samo vizualni poudarki v pokrajini, ampak imajo zvočno signalno vlogo, v nemirnih časih sovražnikovih vpadov pa so bili hkrati tudi opazovalnice. Ni slučaj, da se je temeljna samozaščitna obrambna arhitektura proti Turkom razvila prav okoli cerkva v obliki utrjenih taborov. V Selcih spominja na utrjeno točko domače ime »Pri Tabrove«.

Cerkvena arhitektura je kot dominanta kronala mnogo značilnih vrhov in posamičnih vzpetin tudi povsem samostojno, brez ožje povezave z vasi in zaselki. Utemeljeno lahko sklepamo, da so imele najstarejše lokacije poleg simbolno religioznih tudi obrambno strateške položaje in so nekako stražile oziroma zapirale dolino. Na obravnavanem območju so tako vlogo imele cerkve pri Tomažu nad Praprotnim, v Golici in v Kališih, verjetno pa tudi pri Sv. Mohorju, kjer na starejši izvor prvotne arhitekture za sedaj lahko sklepamo le po patroninju. V tem smislu so cerkve na teh vrhovih priče stare poselitve in v pokrajini še vedno delujejo skoraj enako prvinsko kot nekdam.

Tudi v okviru svojih splošnih funkcij so cerkve služile posebnim potrebam, zato ločimo župne od podružničnih in romarskih. Župne so se razvile v večjih središčih, primerno velike za naraščajoče prebivalstvo. Podružnične so večinoma ostale razmeroma majhne, romarske pa so bile navadno večje že ob nastanku, v kolikor ni začasno kapelo kasneje nadomestila večja zgradba.

Bukovščica

Na obravnavanem območju je bila velika romarska cerkev ohranjena v Dražgošah, dokler je niso požgali Nemci. O nastanku cerkve, povezanem z legendo o zlatem studencu, se je ohranilo več zgodb. Zavetnica cerkve je bila sv. Lucija, ki naj bi pomagala pri težavah z očmi. Velik obisk več stoletij, ki je arhivsko izpričan, kaže posredno tudi na razširjenost očesnih bolezni. Stavba je bila pozidana v 17. stoletju in je imela vrsto rezljanih zlatih oltarjev, ki so sedaj v Loškem muzeju. Te rezbarije sodijo v sam vrh rezbarske umetnosti tega časa na Slovenskem.

Zelo stara božja pot je bila tudi na Jarčjem Brdu. Osnova stavbe je še gotiska v celotnem obsegu tlorisa. Sv. Valentin naj bi varoval pred kugo in božjastjo, bil pa je tudi zavetnik čebelarjev.

Na Suši naj bi po legendi našel kmet Marijino podobico in v spomin so ljudje sezidali cerkev. Stavba je bila majhna, komaj 9 čevljev dolga, imela je lesen zvonik in jo je leta 1877 nadomestila večja.

Tudi cerkve so, podobno kot hiše v naseljih v stoletjih prezidavali, razširjali, podirali in ponovno postavljali. S svojo raščeno arhitekturo so zato večkrat prav izredni dokumenti, ki razodevajo stilni razvoj in imajo veliko pričevalno vrednost. Za primer razvoja take arhitekture vzemimo stavbno zgodovino podružnične cerkve pri Tomažu nad Praprotnim, ki je bila pred leti podrobneje raziskana. Ob eksploziji leta 1944, ko so se zrušili oboki iz 19. stoletja in so se stene razmajale, da je odpadel do 10 cm debel omet iz istega časa, so se pokazali dotlej skriti detajli, ki so razodeli bogat stavbnozgodovinski razvoj. Prvotna stavba je imela v tlorisu pravokotno ladjo in več kot verjetno polkrožno romansko apsidno. Našli smo značilno romansko zastičenje zidu in ugotovili višino prvotne stavbe, ki je bila precej nižja. V tej obliki je bila dvakrat slikana. Poleg običajnih najstarejših posvetilnih križev smo našli ostanke fresk iz 14. stoletja. Te so bile kasneje prebeljene, vendar so v 15. stoletju cerkev ponovno poslikali. Na delu so bili potujoči furlanski mojstri, ki so veliko slikali v okolici Škofje Loke in po obeh dolinah. Staro majhno romansko apsidno so v gotiki podrli in jo nadomestili s triosminko zaključenim večjim prezbiterijem, z gotskimi oboki in šilastimi okni. Ohranile so se konzole obokov in gotska rebra svodov pa tudi nove plasti slikarij. V gotiki je bila cerkev dvakrat poslikana. Najprej s preprosto dekoracijo v rjavi barvi, okrog leta 1500 pa so slavočno steno spet prekrili s freskami. V baroku sta bili prebiti dve pravokotni okni v ladji, pozidali pa so tudi zvonik. Po letu 1848 je bila cerkev temeljito prezidana tako, da na zunaj ni kazala tako bogate zgodovine. Pri obnovi so bili posamični deli prezentirani, predvsem freske, vendar stene v prezbiteriju še čakajo na odkrivanje slikarij. Podoben razvoj je mogoče slediti pri skoraj vseh ostalih podružnicah.

Nekatere cerkve so bile s časom porušene in na novo postavljene. Pri tem so bile seveda najbolj prizadete župnijske cerkve, ki so postale sčasoma pretesne. Tako je v baroku nastala velika cerkev v Selcih na mestu starejše, saj je izpričana v tej vasi od leta 1355 kot podružnica pafare v Stari Loki. Zelezniki so dobili novo veliko cerkev leta 1874 po načrtih F. Faleschinija. Isti stavbenik je napravil načrte tudi za cerkev na Suši, ki so jo pozidali leta 1877.

Tako vidimo, da ostajajo cerkve na starih lokacijah, spreminja pa se njihova velikost in skladno s stilnimi menjavami tudi njihova oblika. Tudi oblikovanost zvonikov, ki so značilne dominante v krajini, se je spreminjala. Pri tem ne gre le za povišanje zidov, ampak predvsem za obliko strehe in za kritino. Kot posebna značilnost tega okoliša so še ohranjene baročne skodlaste kape zvonikov,

Kališe (levo); Sv. Mohor (desno)

kot na primer kapa iz leta 1778 na Jarčjem Brdu. Tudi Tomaž nad Praprotnim ima še leseno kapo. Prvotno leseno kritino je na zvonikih zamenjala v 19. stoletju skalca. Obenem se je spremenila tudi oblika strešine. Prejšnjo mehko napeto baročno linijo je zamenjala ostra novogotska črta s poudarkom na vitkosti. Pri tem se material in barva ostre krhke kritine dobro ujemata z novim stilom. Take strehe imajo zvoniki na Bukovici, v Bukovščici in na pokopališču v Selcih ter na Suši. V razloček z enobarvno skalco so bili škodlasti zvoniki tod pobarvani in deloma tudi ornamentalno dekorirani. Enotno barvo so imele strehe tistih zvonikov, ki so bile v baroku oblikovane iz pločevine. Tako so prekrti zvoniki v Selcih, na Kališih in na pokopališču v Železnikih. Ostali primeri so plod novih posegov.

V zunanjem izrazu arhitekture ima kritina pomembno vlogo. Njena struktura in barva določata velik del likovnega izraza celote. Tudi kritina se je v stoletjih menjavala. Na tem ozemlju so nedvomno prevladovale skodle, za župne cerkve pa lahko predvidevamo, da so dobile v baroku varnejšo opečno kritino iz bobrovca. Ko so se v 18. in 19. stoletju požarni predpisi poostriili, jih je bilo

Bukovica (levo); Železniki, pokopališka cerkev (desno)

treba predvsem v naseljih vendarle upoštevati. V 19. stoletju je to področje dobilo ceneno domačo, požarno odporno kritino, skril. Iz domačih kamnolomov so lahko oskrbovali tudi sosednjo Poljansko dolino in širšo okolico. Večina cerkva je v Selški dolini ohranila kritino iz skalce, kot domačini imenujejo skrilaste strešne plošče. Nova kritina je omogočala tudi nekoliko blažje strešne naklone, saj je vsaka plošča pritrjena na podlago z žebljem. Zlasti pri velikih strešnih razponih so to prednost ob zamenjavi ostrejših varčno izkoristili. Žal so s tem obenem spremenili tudi razmerja stavbnih mas, kjer ima odnos med površino pročelij in vizualno površino strešin posebno vlogo.

Med temeljne prvine prvobitne podobe kulturnih spomenikov sodi barva. Barvitost cerkvenih arhitektur je dajala tudi pokrajini v zaključenih ambientih poseben poudarek. Stene cerkva so bile svetle. Sprva so bile predvsem beljene, od baroka naprej pa tudi obarvane večinoma v svetlih zemeljskih barvah. Vendar so svetlo osnovo sten poživiljale dekorativne in figuralne slikarije. Posamični arhitekturni členi so bili večkrat na steno preprosto naslikani. V bogatejšem okolju tujih mest so bili na primer šivani robovi vogalov zgrajeni iz ornamentiranih klesancev, pri nas pa so jih naslikali. S čopičem v roki je domači slikar uspešno tekmoval s tujimi vzori in jim dal v igrivi obliki slikanih venčnih profilov, okenskih okvirov, delilnih črt pilastrov in šivanih robov značilen domači pečat. Prav odkrivanje in obnova originalnih poslikav in barv daje zunanjščinam poseben mik. Hkrati se je prav na tem področju ohranil eden najlepših primerov poslikanega cerkvenega pročelja pri nas, freske iz srede 15. stoletja na fasadi podružnice sv. Križa na Kališih. Slikarije so iz kroga furlanskih in italijanskih delavnic. Pripadajo pogiottovski stilni smeri in kažejo na širše povezave z Italijo, ne glede na to, da je bilo to ozemlje tudi cerkveno dolgo pod Oglejem. Sledove figuralnih stenskih slikarij zasledimo tudi na nekaterih drugih

Zali Log

Dražgoše, Jamškovo znamenje

cerkvah, vendar so to le borni ostanki nekdanj živahnih sten, ki so jih skoraj redoma poživiljale vsaj figure sv. Krištofa. Zato je toliko bolj pomembna večja gotška freska na zvoniku cerkve na Bukovici, ki jo je mogoče videti s ceste pod nastreškom. V 19. stoletju je nadaljeval tradicijo fasadnih slikarjev Janez Gosar s poslikavo pročelja cerkve na Zalem Logu leta 1861 in na Suši, kjer je sodeloval tudi Štefan Šubic. Svojevrsna dekoracija so tudi naslikane sončne ure na fasadah in številčnice ur na zvonikih.

V zvezi z vlogo barve v pokrajini moramo omeniti tudi posebno vrsto umetnostnih spomenikov, ki so na Selškem živahno poslikani, to so zidana znamenja. Ohranilo se jih je 47, in sicer v obliki slopnih znamenj in kapelic. Najstarejša so slopna znamenja. Nekatera od njih so tako slabo ohranjena, da ni več mogoče ugotoviti prvotne poslikave, tisto v Selcih pa je ponovno opremil s freskami slikar Ive Šubic. Znamenje v Dražgošah je datirano z letnico 1699, v Bukovščici pa imajo bogate figuralne slikarije v nišah letnico 1691. Poslikavo dražgoškega znamenja lahko pripišemo domači delavnici mojstra Jamška iz Škofje Loke. Nastopa ornamentika jermenastega hrustančevja in kartuše ter sadni obeski v maniri 17. stoletja. Oblika teh znamenj s širokimi strešicami iz skodel ali skalce deluje v pokrajini izrazito alpsko.

Številne so tudi kapelice. Ob redkih baročnih primerih se niza vrsta kapelic iz 19. stoletja in precej je poslikanih. S freskami so jih prekrili domači mojstri, predvsem Janez Gosar in Matija Bradaška. Tudi tu nastopa kritina iz skrila, strehe pa so deloma prav bogato oblikovane, kot na primer v Selcih in Železnikih.

Umetnostno geografski položaj Selške doline jasno izpričuje mešanje severnih in južnih stilnih vplivov v likovnih izdelkih. Ob ugotavljanju italijanskega vpliva na freskah 14. in 15. stoletja seveda ne smemo zanemariti tudi severnih vplivov, ki so se uveljavili na freisinški posesti in so imeli ugodna tla

tudi pri tujerodnih priseljencih. Vendar je vloga domačih stilnih tokov vedno bolj močna. Pojavijo se tudi lokalni mojstri, kot na primer slikar Jernej iz Loke v 16. stoletju ali rezbarska in slikarska družina Jamškov iz Škofje Loke v 17. stoletju. V cerkvah po dolini so ohranjeni številni izdelki domačih slikarskih, rezbarskih in kiparskih delavnic. Omeniti je treba najprej domačine poljanske Šubice, selškega Marka Peternela in Josipa Grošlja ter soriškega Janeza Pintarja, sicer pa še Janeza Jurija Remba, Valentina Metzingerja, Leopolda Layerja, Matevža Langusa, Janeza Wolfa, oba Janeza Gosarja, očeta in sina, Matija Bradaska in Vurnika ter Urbanijo. Zanimivo je, da se vpliv Furlanov znova pokaže v prejšnjem stoletju, bodisi z arhitekturo po načrtih Faleschinija, bodisi s stavbami furlanskega stavbenika Molinara, ki se je naselil v Škofji Loki, si tam postavil hišo in gradil na Loškem.

Pomen opisanega gradiva v okviru kulturne dediščine ni le v likovnem izrazu posamičnih spomenikov, ampak v kompleksni pričevalnosti celote. Pri tem se združujejo umetnostne in estetske prvine z ostalimi zgodovinskimi vrednotami v celovito enoto. Posebej je treba opozoriti na krajevno in pokrajinsko pogojeni izraz kulturne dediščine ter na prepletanje umetnostnega gradiva z etnološkim. Zato so lesena znamenja uvrščena med etnološko dediščino, saj so večinoma delo ljudskih graditeljev in podobarjev. Znani so primeri izpod rok Janeza Janikula-Matička in Toneta Klemenčiča-Plnadarja iz Železnikov.

O p o m b a

Objavljeni tekst je del elaborata: *Urbanistični načrt Selške doline, varstvo naravne in kulturne dediščine*, Ljubljanski regionalni zavod za spomeniško varstvo, Ljubljana 1981; arhivsko izpričane letnice so povzete predvsem po topografskih zapisih loškega arhivarja Franceta Štukla, inventarizacijo znamenj v Selški dolini pa je opravila študentka umetnostne zgodovine Barbara Skok. Prispevek ne zajema arhitekturno pomembnejših profanih stavb, ker jih je v sklopu naselij obdelala etnologinja Ada Bar-Janša.

Z u s a m m e n f a s s u n g

DIE KULTURLANDSCHAFT DES SELCATALES UND DAS KÜNSTLERISCHE ARCHITEKTURERBE

Die Kulturlandschaft wird von den Siedlungselementen in weitestem Sinne geprägt. Dabei handelt es sich sowohl um die Architektur bzw. für wie immer gebaute und zusammengesetzte Objekte, als auch um die Eingriffe des Menschen in den weiteren Naturraum, den er kultiviert und auf verschiedene Weise zu eigenem Gewinn ausnützt. Den Grundcharakter des Kulturerbes in der Landschaft bestimmen die Baulichkeiten, die dem Schutz und der sicheren und koordinierten Tätigkeit der Menschen von der Urzelle der Familie bis zu größeren Formen menschlicher Zusammenarbeit dienen. Die Bauten teilen wir typologisch nach den einzelnen Zweigen menschlicher Tätigkeit ein, in geschlossene Gruppen gliedern wir sie aber auch nach dem Material, aus dem sie errichtet worden sind. Außerdem sind typologisch gleichartige Objekte in verschiedenen Zeiten als Folge von Stilwandlungen verschieden gestaltet worden. Zugleich treten gleichzeitig auf typologisch gleichartigen Objekten Spielarten im Rahmen des Zeitstils und des Raumes auf. Die Natur beeinflusst den Ausdruck der Landschaft schon mit dem ihr eigenen geomorphologischen Formenreichtum.

Der Mensch griff bisher in die Natur meistens gut überlegt ein. Damit sicherte er sich eine fortschreitende Veränderung der Umwelt, die auch eine allmähliche Veränderung des Gleichgewichtes nach sich zog, womit die entstandenen

Gegensätze immer aufs neue ausgeglichen wurden. Diese Art der Raumnutzung können wir als organisches Wachstum der Kulturlandschaft bezeichnen, das in den Siedlungen mit derselben Erscheinung eng verbunden ist. Die konzentrierte Form der Eingriffe des Menschen in den Raum ist die Stadt. Auch hier können wir von einem organischen Wachstum nur dann sprechen, wenn die Veränderungen fortschreitend und auf Wertschätzung des ererbten Kulturgutes begründet sind. Unsere Zivilisation hat mit dem technischen Fortschritt und mit der Entwicklung des Transportwesens in der Bautätigkeit wesentliche Veränderungen bewirkt. Es entstehen immer wieder neue Materialien und die Beförderung von Baustoffen auf weite Entfernungen ist für ihren Massenverbrauch kein Hindernis mehr. Zur beschleunigten Entwicklung der neuen Baustoffe, der Energie, der Transportwege und neuer Tätigkeiten gesellten sich noch neuzeitliche Kommunikationsmittel, welche weltweite Entfernungen in kürzester Zeit überbrücken. Der äußere Ausdruck dieser Tatsachen im Raum sind neue Straßen, Eisenbahnen, Elektro- und Fernleitungen, Gasleitungen, Pumpwerke, Reinigungsanlagen, Lagerräume, Antennen, Radiosender und Empfänger, Trafostationen, Seilbahnen usw. Die Zivilisationsrevolution hat mit ihren Fühlern praktisch jeden Menschen auch in entlegensten Orten erreicht, sobald er den Wunsch hatte, die zeitgenössische Technik zu benützen. Auf diese Weise ist ein neues, in das Innere der alten Kulturlandschaft gelegtes System mit alles verbindender Struktur entstanden.

Die ererbte Kulturlandschaft des Selcatalles beruhte mit Ausnahme von Zelezniki durch Jahrhunderte auf der kulturlandschaftlichen Überlieferung der Bauernkultur. Die Kirchen der Ortschaften sind durchwegs die stilgemäß markantesten Bauten, die sich von den Behausungen der Umgebung nicht nur ihrer Gestalt, sondern auch der Höhe nach unterscheiden. Im Gesamtbild des Dorfes oder Marktes bilden sie die Spitze der Siedlungssilhouette. Ihre personifizierte Dominante ist der Glockenturm. Die Glockentürme sind nicht nur visuelle Akzente der Landschaft, sondern haben auch die tönende Rolle eines Signals und waren in unruhigen Zeiten feindlicher Einfälle auch Beobachtungswarten. Es ist kein Zufall, daß sich die entscheidend wichtige Selbstverteidigungsarchitektur gegen die Türken gerade um die Kirchen in Formen von befestigten Kirchenkastellen entwickelt hat. Die Kirchen krönen als Dominanten auch viele bezeichnende Berggipfel und einzelne Anhöhen, und dies durchaus selbständig, ohne engere Verbindung mit Dörfern und Weilern.

Die ältesten Lokationen hatten außer symbolisch religiösen auch verteidigungsstrategische Lagen und sperrten das Tal. Auch im Rahmen allgemeiner Funktionen dienten die Kirchen besonderen Bedürfnissen. Die Pfarrkirchen entwickelten sich der wachsenden Bevölkerung entsprechend in größeren Zentren. Die Filialkirchen blieben verhältnismäßig klein, die Wallfahrtskirchen waren gewöhnlich schon bei ihrem Entstehen größer, insoweit nicht eine provisorische Kapelle später durch einen größeren Bau ersetzt wurde. Ähnlich wie die Häuser wurden auch die Kirchen umgebaut, vergrößert, niedergerissen und neugebaut. Mit ihrer erhaltenen Architektur sind sie oft als außerordentliche Dokumente zu werten, welche ihre stilistische Entwicklung offenbaren. Auch die Bedachung hat sich während der Jahrhunderte verändert. Ursprünglich herrschten hölzerne Schindeln vor, später Biberschwanzziegel, im 19. Jh. erhielt unser Gebiet eine billige heimische Bedachung durch Schieferplatten.

Zu den fundamentalen Grundstoffen des ursprünglichen Aussehens der Kulturdenkmäler gehört die Farbe. Die Farbgebung der Kirchenarchitekturen verlieh auch der Landschaft in geschlossenen Ambienten eine besondere Betonung. Gerade hier hat sich auch eines der bei uns schönsten Beispiele einer bemalten Fassade erhalten, die Fresken aus der Mitte des 15. Jh. an der Fassade der Filialkirche zum Hl. Kreuz in Kališe. In Verbindung mit der Rolle, welche die Farbe in der Landschaft spielt, sind auch die gebauten Bildstöcke zu erwähnen, die im Selcatal farbenreich bemalt sind. Es haben sich davon 47 in Form von Pfeilerbildstöcken und Kapellen erhalten. Die Bedeutung des beschriebenen Materials im Rahmen des Kulturerbes liegt nicht nur im künstlerischen Ausdruck der einzelnen Denkmäler, sondern im komplexen Zeugnis des Ganzen. Dabei vereinigen sich die künstlerischen und ästhetischen Elemente mit den übrigen geschichtlichen Werten zu einem geschlossenen Gesamtbild. Besonders ist auf den örtlich und landschaftlich bedingten Ausdruck des Kulturerbes und auf die Verflechtung des kunstgeschichtlichen und ethnologischen Materials hinzuweisen.